

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Składnica Map Biblioteki Wydziału Nauk o Ziemi

Author: Magdalena Gil, Irena Nowak

Citation style: Gil Magdalena, Nowak Irena. (2018). Składnica Map Biblioteki Wydziału Nauk o Ziemi. W: M. Kycler, D. Pawelec, B. Warząchowska (red.), „Kolekcje w zbiorach bibliotek Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” (S. 65-73). Katowice : Oficyna Wydawnicza Waclaw Walasek.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Składnica Map Biblioteki Wydziału Nauk o Ziemi

Zbiory kartograficzne, które obecnie stanowią część zasobów Biblioteki Wydziału Nauk o Ziemi pochodzą w znacznej mierze z odrębnej jednostki organizacyjnej – Składnicy Map. Agenda ta działa od początku istnienia Wydziału, natomiast od 2003 roku funkcjonuje w ramach Biblioteki Wydziału Nauk o Ziemi. Prowadzi jednak własną wypożyczalnię i czytelnię. Ze względu na swoją specyfikę zbiory kartograficzne stanowią istotne źródło wiedzy dla pracowników, a przede wszystkim studentów i są niezbędne w procesie dydaktycznym i badawczym. Liczą one około 30 000 jednostek. Są to: mapy topograficzne, różnorodne mapy tematyczne, plany miast, atlasy, zdjęcia lotnicze, a także mapy i atlasy dawne. Bogaty i stale rosnący jest też zbiór dokumentów elektronicznych.

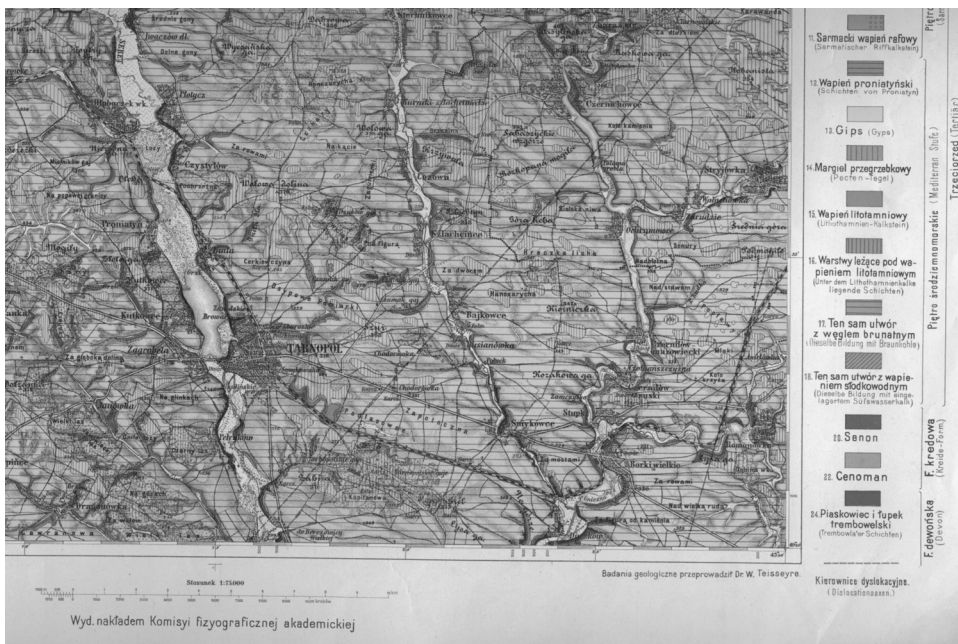
Składnica Map na Wydziale Nauk o Ziemi została powołana decyzją Rektora z dnia 10 grudnia 1975 r. Kierownikiem tej jednostki został mgr Andrzej Konias, a jego zastępcą mgr Józef Lewandowski¹. Sama nazwa – *składnica map* – ma swoje źródło w terminologii wojskowej. Powołanie tej jednostki na Uniwersytecie Śląskim było konieczne w celu ewidencjonowania i ochrony materiałów stanowiących tajemnicę państwową (klauzula *poufne* bądź *tajne*). Zbiory od początku dzieliły się na dwie części: objęte ścisłą ewidencją (nadzór wojskowy) oraz te, które były jawne. Chcąc skorzystać z tych pierwszych, czytelnik musiał zwrócić się o zgodę do Jego Magnificencji Rektora UŚ. Materiały przechowywane były w odpowiednio zabezpieczonych pomieszczeniach (metalowe szafy pancerne, codziennie plombowane drzwi), co dwa lata przeprowadzane były okresowe kontrole stanu zasobu przez powoływaną komisję składającą się z kierownika Samodzielnej Sekcji Specjalnej UŚ i dwóch przedstawicieli Wydziału Nauk o Ziemi. Proces ubytkowania mocno uszkodzonych egzemplarzy odbywał się również komisyjnie. Szczegółowe zasady działalności Składnicy Map były zawarte w Zarządzeniu Rektora UŚ nr Pf-26/83 z dnia 14 stycznia 1983 roku.

¹ Pismo Dziekana WNoZ prof. dr hab. Aleksandra Jachowicza do Płk. Stanisława Wnuka nr WNoZ/SSS/17/76 z dnia 11.01.1976 (mps).

Zbiór nie objęty nadzorem stanowiły mapy dawne (wydane przed 1945 rokiem), mapy turystyczne, atlasy, mapy ściennie, itp.

Źródła pozyskiwania materiałów kartograficznych były bardzo różne, głównie dokonywane drogą zakupów w Centralnym i Wojewódzkich Ośrodkach Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej, w Państwowym Instytucie Geologicznym oraz w wielu wydawnictwach kartograficznych. Otrzymywano także bezpłatne egzemplarze okazowe. Mapy i atlasy dawne kupowane były w antykwariatach, sprowadzane z Biblioteki Narodowej, z Państwowego Przedsiębiorstwa Wydawnictw Kartograficznych w Warszawie (PPWK). Część zasobów pochodziła z darów od osób prywatnych. W ten sposób w kolekcji znalazły się egzemplarze ze zbiorów profesorów Stanisława Leszczyckiego i Józefa Szaflarskiego.

Dzięki tym staraniom Składnica Map posiada bogatą kolekcję nie tylko współczesnych map topograficznych i tematycznych, lecz również niezwykle interesujący zbiór map przedwojennych. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują:

Ilustr. 1. Fragment mapy Tarnopol z zeszytu 8 Atlasu Geologicznego Galicji (skan. I. Nowak)

Atlas Geologiczny Galicji (ilustr. 1) – to pierwsza seryjna edycja map geologicznych ziem polskich. Zamyśl jego opracowania i wydania powstał w 1875 roku wśród członków Komisji Fizjograficznej, założonej w 1866 roku przy Towarzystwie Naukowym Krakowskim. Pierwsze mapy opracował Franciszek Bieniasz² w latach 1879–1881. Kolejne dwa arkusze, wykonał Alojzy Alth³. Cztery mapy, stanowiące pierwszy zeszyt *Atlasu*, wydrukowano w 1885 roku. Do 1914 roku ukazało się 25 zeszytów z 99 arkuszami map w skali 1:75 000⁴. W zbiorach Składnicy Map WNoZ znajdują się prawie wszystkie arkusze map atlasu.

Mapa specjalna monarchii Austro-Węgier w skali 1:75 000 (*Spezialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie*, ilustr. 2) została opracowana przez Wojskowy Instytut Geograficzny w Wiedniu. Prace nad jej wykonaniem rozpoczęto w 1873 roku. Do 1896 roku czystorsy tej mapy sporządzony był w skali 1:60 000, a następnie w skali wydania 1:75 000⁵. Drugie jej wydanie (prace od 1887) było dokładniejsze oraz rozszerzone o serie map okolic ważniejszych miast i terenów górskich dla celów turystyczno-krajoznawczych. Rozszerzone wydanie mapy specjalnej do 1914 roku objęło 1079 arkuszy. W zbiorach Składnicy Map znajdują się prawie wszystkie arkusze obejmujące Śląsk Cieszyński i Galicję. Mając na celu ochronę przed zniszczeniem zostały one zdigitalizowane i udostępniane są głównie w formie cyfrowej.

Mapa Państwa Niemieckiego w skali 1:100 000 (*Karte des Deutschen Reiches*, ilustr. 3) jest pierwszym jednolitym opracowaniem topograficznym całego obszaru Niemiec. Wykonana została na podstawie arkuszy wzorcowych opartych na pruskich i saskich mapach, po wojnie 1870–1871⁶. Dzieło obejmuje 674 arkusze w kolorze czarnym jako miedzioryt (pierwsze wydanie zwane A), a od 1899 roku (wydanie B) w trzech kolorach. W posiadaniu Składnicy Map znajdują się wszystkie arkusze obejmujące swym zasięgiem Górny Śląsk oraz kilka z obszaru Dolnego Śląska – w wersji czarno-białej (wydanie A). Zostały one także zdigitalizowane i można z nich korzystać w czytelni.

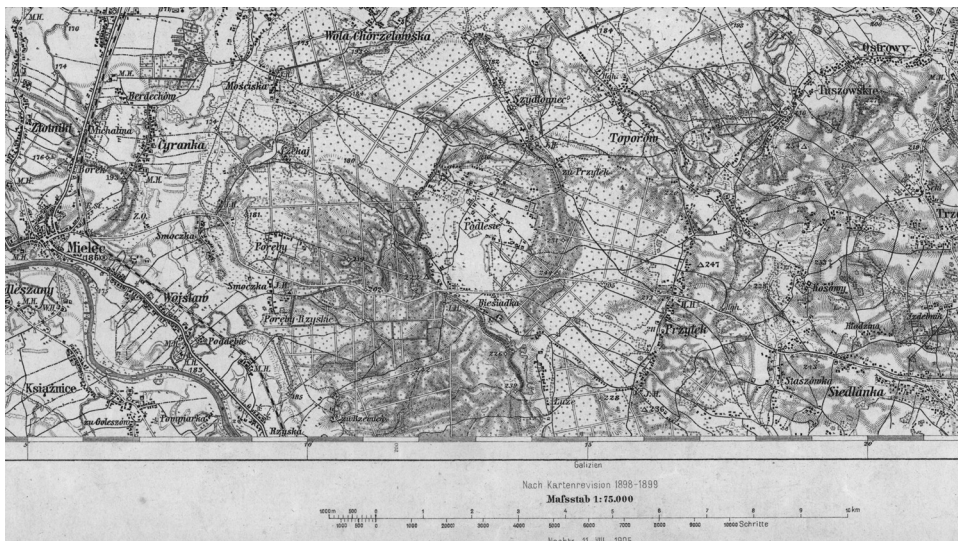
² Franciszek Bieniasz (1842–1898), geolog i nauczyciel gimnazjalny, członek Komisji Fizjograficznej Akademii Umiejętności od 1877, członek korespondent. Państwowego Instytutu Geologicznego w Wiedniu.

³ Alojzy Alth (1819–1886), geolog i mineralog, działacz społeczny, z zawodu prawnik; od 1862 profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, kierownik Katedry Mineralogii; od 1873 członek Akademii Umiejętności.

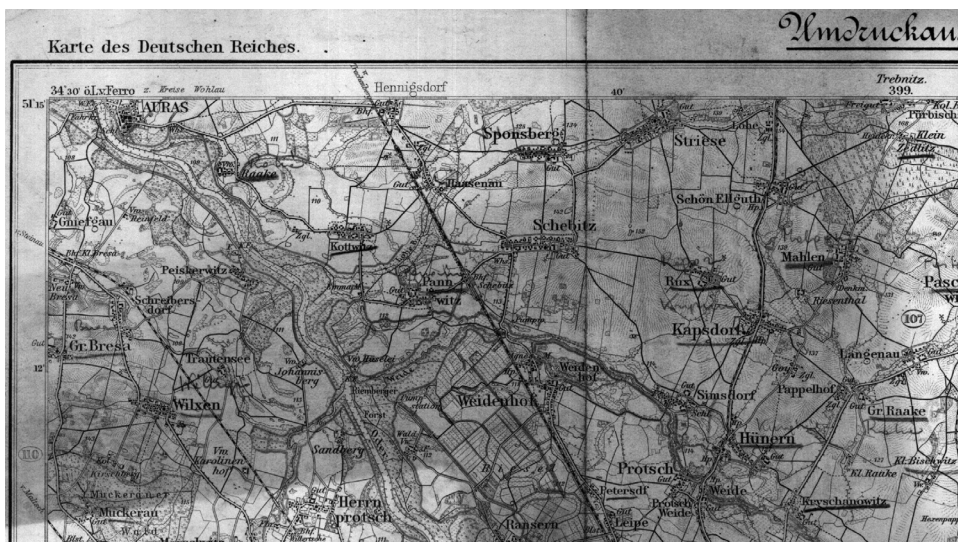
⁴ M. GRANICZNY, J. KACPRZAK, H. URBAN, S. WOŁKOWICZ: *Atlas Geologiczny Galicji – pierwsza seryjna edycja map geologicznych ziem polskich*. „Przegląd Geologiczny” t. 55, 2007, nr 5, s. 368–372.

⁵ A. KONIAS: *XIX wieczne mapy topograficzne ziem polskich w Zbiorach Kartograficznych Wydziału Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego*. W: *Kartografia polska XIX wieku w dorobku Bolesława Olszewicza. Materiały XX Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii. Polanica Zdrój 13–15 kwietnia 2000*. Red. W. WERNER, J. OSTROWSKI. Wrocław–Warszawa 2000, s. 207.

⁶ Ibidem, s. 211.

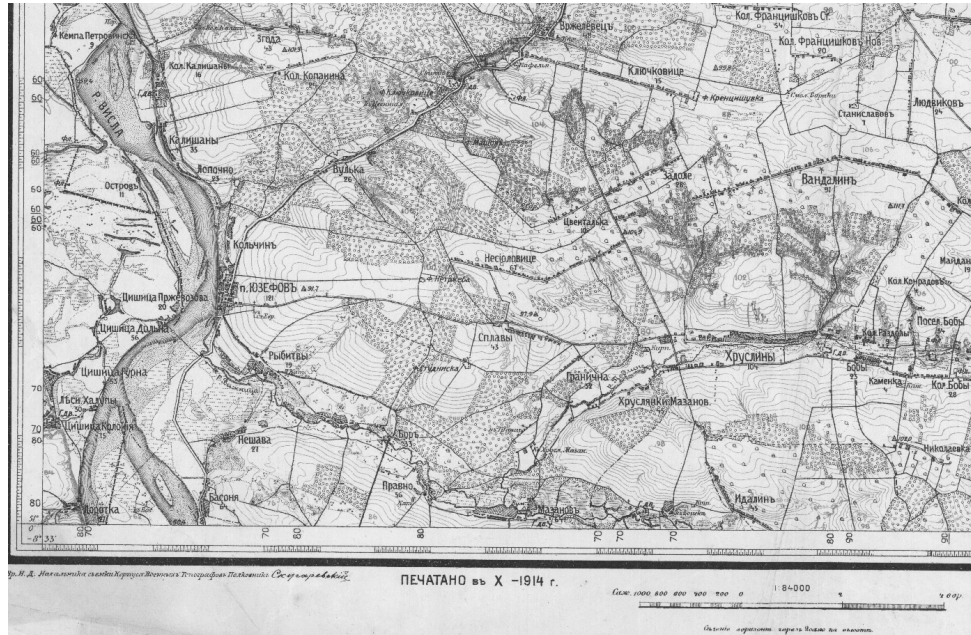

Ilustr. 2. Fragment mapy specjalnej monarchii Austro-Węgier w skali 1:75 000 arkusza Mielec und Majdan (skan. I. Nowak)

Ilustr. 3. Fragment mapy Państwa Niemieckiego w skali 1:100 000 arkusza Breslau (skan. M. Gil)

Nowa topograficzna mapa zachodniej Rosji w skali 1:84 000 (*Nowaja Topograficzeskaja Karta Zapadnoj Rossii*, ilustr. 4), została wykonana dla obszarów Królestwa Polskiego w latach 1881–1898 przez Zakład Kartograficzny Wojenno-Topograficznego Oddziału Sztabu Generalnego w Petersburgu. Skala mapy odpowiada podziałce 1000 sążni (2 wiorsty) w 1 calu angielskim⁷. Wydawana była w dwóch kolorach: czarnym (elementy sytuacyjne) i brunatnym (poziomicze). W zbiorach znajduje się 25 arkuszy tej mapy.

Ilustr. 4. Fragment mapy zachodniej Rosji w skali 1:84 000 arkusza Lublin (skan. M. Gil)

Mapa topograficzna 1:100 000 Wojskowego Instytutu Geograficznego

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę po I wojnie światowej sporym wyzwaniem stało się przygotowanie aktualnych map dla nowego państwa. Ujednoliceniem map po zaborcach (9 układów triangulacyjnych⁸) zajął się powołany w 1919 roku Wojskowy Instytut Geograficzny

⁷ Ibidem, s. 212.

⁸ Mapy te były niespójne, w różnych skalach, niejednolite dokładnościowo co było przeszkodą do całościowego opracowania map.

(WIG) z siedzibą w Warszawie. Swoją działalność rozpoczął on od standaryzacji i aktualizacji map zaborców (rosyjskich, pruskich i austro-węgierskich). Na tej podstawie przystąpiono do sporządzania map w skali 1:100 000 stosując ujednoliczoną sieć triangulacyjną. Od 1927 roku WIG przystąpił do wykonywania własnych oryginalnych arkuszy map znanych jako typ drugi, które były dwubarwne (czarne i sepia). W naszych zbiorach znajduje się zaledwie kilka takich egzemplarzy. Typ trzeci – wersja dwu- i czterobarwna – powstawała od 1929 roku, natomiast tzw. typ normalny (wersja czterobarwna), czyli mapa taktyczna – od 1931 roku. Do 1939 wydano wszystkie 482 arkusze⁹. Mapy topograficzne wydawane przez WIG były bardzo cenione w całej Europie i często kopiowane, zarówno przez Niemców, jak i aliantów. W zbiorach Składnicy Map posiadamy wszystkie arkusze częściowo w wersji czarno-białej jak i kolorowej. Dzięki współpracy z Instytutem Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego udało nam się zgromadzić pełen barwny komplet w wersji cyfrowej.

Mapa Szczególna Dóbr Sielce składające się z Folwarków Sielce i części Pogoni z Sosnowcem i Miasteczkiem Modrzejów wraz Lasami przyległymi Okręgu Powiecie Olkuskim Gubernii Radomskiem położone – to rękopiśmienne dzieło dóbr sieleckich (Sosnowiec) z połowy XIX w.¹⁰. Znaleziona przypadkiem podczas remontu kamienicy w centrum Sosnowca i podarowana Wydziałowi przez państwo Beatę Pietrzak-Michalak i Donata Michalaka. Wykonana ona została na kalce płóciennej o wymiarach 148 na 95 cm w skali 1: 5 000. Z uwagi na używanie w owym czasie różnych jednostek miar, mapa ta opatrzona jest w trzy podziałki transwersalne (pręty nowopolskie, sążnie arszynowe rosyjskie i pręty reńskie)¹¹. Oprawiona jest ona w drewniane rolki, co świadczy, że użytkowana była jako mapa ścienna. Jest ona starannie wyrysowana i pokolorowana. Ze względu na wysoką wartość historyczną mapy w roku 2010 Wydział Nauk o Ziemi przekazał ją do Muzeum w Sosnowcu.

W zbiorach kartograficznych zgromadzono również inne ciekawe mapy zarówno topograficzne jak i tematyczne (geologiczne, turystyczne, komunikacyjne, plany miast, itp.) z czasów przedwojennych. Na uwagę zasługuje również bogata kolekcja dawnych atlasów, a w szczególności atlasy Romera, których jest kilkanaście.

⁹ J. ZUZIĄK: *Wojskowy Instytut Geograficzny*. „Internetowy Polski Słownik Biograficzny”. <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/artukul/wojskowy-instytut-geograficzny> [dostęp: 14.06.2017].

¹⁰ I. NOWAK: *Odnaleziona mapa. Ze zbiorów kartograficznych Biblioteki Wydziału Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego*. „Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy” 2009, nr 2 (18), s. 100–105.

¹¹ A. KONIAS: *Odzyskana mapa*. „Dziennik Zachodni” 14 maja 1997, nr 89 (111), s. 3.

Główny jednak trzon zasobów Składnicy Map stanowią wydawane po 1945 roku mapy współczesne. Większość z nich – jak wspomniano wyżej – miała klauzulę *tajne* bądź *poufne* (nie dotyczyło to map turystycznych i atlasów). Dopiero po roku 1989, w efekcie wejścia w życie ustawy *Prawo geodezyjne i kartograficzne*¹² oraz zniesienia klauzuli tajności z ukl. 42¹³ większość map stała się jawna i wyłączona ze ścisłej ewidencji.

Największy zbiór w zasobach Składnicy Map stanowią mapy topograficzne w różnych skalach i układach współrzędnych. Znajdują się tutaj mapy począwszy od najdokładniejszych, wielkoskalowych 1:5000, poprzez średnioskalowe 1: 25 000 i 1:50 000 aż po egzemplarze w małej skali 1:500 000 – najbardziej ogólne.

Ciekawym przykładem map topograficznych wydawanych w latach 50. i 60. XX wieku jest seria map poszczególnych powiatów opracowana w skali 1:25 000. Była to pierwsza mapa topograficzna opracowana dla celów cywilnych. Ponieważ przedstawia treść tylko do granic powiatów (w ich obrębie) potocznie nazywana jest *powiatówką* lub *obrębówką*¹³. Pomimo braku siatki współrzędnych topograficznych i geograficznych oraz celowej deformacji, mapy te w dalszym ciągu służą poglądowej analizie powierzchni terenu i są często wykorzystywane w procesie dydaktycznym.

Cennym zbiorem map są także mapy turystyczne oraz plany miast pochodzące z różnych okresów – od czasów powojennych do współczesnych. Stanowią one bogaty materiał porównawczy zarówno dla zmian środowiska przyrodniczego, jego ewolucji (rzeźba terenu, sieć rzeczna, zasięg lasów) jak i zmian natury społeczno-gospodarczej (rozwój osadnictwa, przemysłu, sieci komunikacyjnej).

W Składnicy Map znajdują się również liczne seryjne mapy tematyczne. A mianowicie: mapy geologiczne w różnych skalach, hydrogeologiczne, środowiskowe, hydrograficzne, glebowe, geomorfologiczne (szczegółowy wykaz dostępnych map znajduje się pod adresem: <http://www.wnoz.us.edu.pl/download/mapy.pdf>).

Pierwotnie, informacje o zasobach Składnicy Map znajdowały się w skorowidzach oraz w księgach inwentarzowych. Po przyłączeniu jednostki do BWN o Z konieczne było jak najszybsze ich skatalogowanie. Odpowiedni moduł systemu bibliotecznego PROLIB nie zapewniał podstawowego warunku – szybkości opracowania. Dzięki współpracy z Instytutem Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, w 2004 roku podjęto decyzję o zakupieniu licencjonowanego programu BibMap autorstwa Pracowni Komputerowej Marek Szczech. Począt-

¹² Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. Prawo Geodezyjne i Kartograficzne. Dz.U. 1989, nr 30, poz. 163.

¹³ M. KRUKOWSKI, A. ŁABODA: *Podstawy matematyczne współczesnych map topograficznych*. W: *Dawne mapy topograficzne w badaniach geograficzno-historycznych*. Red. A. CZERNY. Lublin 2015, s. 115.

kowo autor sporządził ten program dla potrzeb ośrodków geodezyjnych i kartograficznych, jednak po niewielkich korektach został on zmodyfikowany i dostosowany do opracowania zasobów kartograficznych w bibliotekach, stając się systemem zapewniającym szybkie i sprawne skatalogowanie zasobu¹⁴. W roku 2015 w ramach powstałego w Uniwersytecie Śląskim projektu Platforma Analiz i Archiwizacji Danych (PAAD) katalog zbiorów kartograficznych z programu BibMap został uruchomiony w aplikacji *Zbiory Online*. Przeszukiwanie zasobów Składnicy Map dostępne jest pod adresem: <http://zasoby.paad.us.edu.pl>.

Bibliografia

- GRANICZNY M., KACPRZAK J., URBAN H., WOŁKOWICZ S.: *Atlas Geologiczny Galicji – pierwsza seryjna edycja map geologicznych ziem polskich*. „Przegląd Geologiczny” t. 55, 2007, nr 5, s. 368–372.
- IWAŃSKA U., NOWAK I.: *Dylematy opracowania zbiorów kartograficznych – na przykładzie Biblioteki Wydziału Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego*. „Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy” 2010, nr 2 (21), s. 73–85.
- KONIAS A.: *Odzyskana mapa*. „Dziennik Zachodni” 14 maja 1997, nr 89 (111).
- KONIAS A.: *XIX wieczne mapy topograficzne ziem polskich w Zbiorach Kartograficznych Wydziału Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego*. W: *Kartografia polska XIX wieku w dorobku Bolesława Olszewicza. Materiały XX Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii. Polanica Zdrój 13–15 kwietnia 2000*. Red. W. WERNER, J. OSTROWSKI. Wrocław–Warszawa 2000, s. 207–214.
- KRUKOWSKI M., ŁABODA A.: *Podstawy matematyczne współczesnych map topograficznych*. W: *Dawne mapy topograficzne w badaniach geograficzno-historycznych*. Red. A. CZERNY. Lublin 2015, s. 103–124.
- NOWAK I.: *Odnaleziona mapa. Ze zbiorów kartograficznych Biblioteki Wydziału Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego*. „Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy” 2009, nr 2 (18), s. 100–105.
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. Prawo Geodezyjne i Kartograficzne. Dz.U. 1989, nr 30, poz. 163.
- Zarządzenie nr Pf-26/83 Rektora Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach z dnia 14 stycznia 1983 roku w sprawie powołania i działalności Składnicy Map Wydziału Nauk o Ziemi. Katowice 1983 (mps).
- ZUZIAK J.: *Wojskowy Instytut Geograficzny*. „Internetowy Polski Słownik Biograficzny”. <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/artukul/wojskowy-instytut-geograficzny> [dostęp: 14.06.2017].

Streszczenie

Prezentowany artykuł przedstawia krótki rys historyczny Składnicy Map Biblioteki Wydziału Nauk o Ziemi. Zawiera także przegląd najbardziej interesujących map z okresu przedwojennego oraz współczesny zasób kartograficzny tej jednostki.

¹⁴ U. IWAŃSKA, I. NOWAK: *Dylematy opracowania zbiorów kartograficznych – na przykładzie Biblioteki Wydziału Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego*. „Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy” 2010, nr 2 (21), s. 75.

Słowa kluczowe:

składnica map, zbiory kartograficzne, mapy, Wydział Nauk o Ziemi

Summary

Repository of Maps Library of the Faculty of Earth Sciences

The article presents a brief description of history of the Repository of maps of the Faculty of Earth Sciences. It contains an overview of the most interesting maps from the pre-war period and the contemporary cartographic resource of this unit.

Keywords:

repository of maps, cartographic collections, maps, Faculty of Earth Sciences

